

ΠΟΣΟΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΙΟΤΙΚΕΣ ΜΕΘΟΔΟΙ ΕΡΕΥΝΑΣ: ΕΙΝΑΙ ΔΥΝΑΤΗ Η 'ΣΕ ΣΥΝΔΥΑΣΜΟ' ΧΡΗΣΗ ΤΟΥΣ;

Αθηνά Ξενικού

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Περίληψη: Η συζήτηση στην ψυχολογία σχετικά με τη χρήση των ποιοτικών και των ποσοτικών μεθόδων έρευνας έχει αποκτήσει το χαρακτήρα διαμάχης. Η διαμάχη αυτή αντανακλά διαφορετικές επιστημολογικές παραδοχές που αφορούν το στόχο της επιστήμης. Σύμφωνα με την εμπειριοκρατική προσέγγιση, ο στόχος της επιστημονικής έρευνας είναι η αναζήτηση της αντικειμενικής πραγματικότητας και η διατύπωση των νόμων που τη διέπουν (νομοθετική προσέγγιση). Από την άλλη πλευρά, η προσέγγιση της κοινωνικής κατασκευής υποστηρίζει ότι η πραγματικότητα κατασκευάζεται μέσα από τις αλληλεπιδράσεις των ανθρώπων, και επομένως, δεν υπάρχει νόημα στο να αναζητά κανείς την αντικειμενική αλήθεια. Οι διαφορετικές αυτές φιλοσοφικές παραδοχές για το στόχο της επιστήμης έχουν συνδεθεί με τη χρήση διαφορετικών μεθόδων έρευνας. Το παρόν άρθρο υποστηρίζει ότι η επιλογή της κατάλληλης ερευνητικής μεθόδου πρέπει να βασίζεται στη φύση του ερευνητικού ερωτήματος και ότι η εμπειριοκρατική προσέγγιση ή η προσέγγιση της κοινωνικής κατασκευής δε συνδέεται απαραίτητα με την αποκλειστική χρήση της ποιοτικής ή της ποσοτικής μεθόδου. Τέλος, οι ποιοτικές μέθοδοι μπορούν να χρησιμοποιηθούν εκτεταμένα στο πλαίσιο της νομοθετικής προσέγγισης, κυρίως στη διατύπωση ερευνητικών υποθέσεων.

Λέξεις κλειδιά: Κοινωνική κατασκευή, Μέθοδοι έρευνας, Νομοθετική προσέγγιση.

Διεύθυνση: Αθηνά Ξενικού, Τμήμα Ψυχολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 541 24 Θεσσαλονίκη. Τηλ.: 2310-997373, Fax: 2310-997384, E-mail: axenikou@psy.auth.gr

Στην ψυχολογία υπάρχει έντονη διαμάχη σχετικά με τη χρήση των ποσοτικών και των ποιοτικών μεθόδων έρευνας (Cooper & Stevenson, 1998. Gergen, 2002. Jost & Kruglanski, 2002. Morgan, 1998. Potter, 2002. Pratto, 2002. Schaller, 2002. Sherrard, 1998). Η διαμάχη αυτή εστιάζεται στο κατά πόσο η ψυχολογική έρευνα πρέπει να διεξάγεται στο πλαίσιο μιας αυστηρής μεθοδολογίας σύμφωνα με το πρότυπο των φυσικών επιστημών ή είναι απαραίτητη μια εναλλακτική προσέγγιση για τη μελέτη των ψυχολογικών φαινομένων. Η εναλλακτική προσέγγιση που έχει προταθεί συχνά αναφέρεται ως 'ποιοτική έρευνα' και χαρακτηρίζεται από διαφορετικές επιστημολογικές παραδοχές σε σύγκριση με την ψυχολογία ως 'παραδοσιακή επιστήμη'. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τις διαφορετικές επιστημολογικές προσεγγίσεις που παρουσιάζονται στην ψυχολογία και τις μεθόδους έρευνας που συνδέονται με την κάθε προσέγγιση.

Επιστημολογικές παραδοχές και μέθοδοι έρευνας

Η χρήση των ποσοτικών ή των ποιοτικών μεθόδων έρευνας στην ψυχολογία έχει συνδεθεί με διαφορετικές επιστημολογικές θέσεις. Με τον όρο επιστημολογία αναφερόμαστε στις βασικές παραδοχές σχετικά με το ποιος είναι ο κύριος στόχος της επιστήμης. Οι βασικές αυτές παραδοχές σε μεγάλο βαθμό κατευθύνουν την παραγωγή της γνώσης. Αν ήθελε κανείς να περιγράψει τον κεντρικό πυρήνα των βασικών επιστημολογικών παραδοχών, τότε είναι απαραίτητη η αναφορά στη φιλοσοφική θέση απέναντι στη φύση της αλήθειας. Το βασικό ερώτημα το οποίο προκύπτει είναι αν υπάρχει 'αντικειμενική' αλήθεια.

Σύμφωνα με την εμπειριοκρατική θεώρηση στην ψυχολογία, υπάρχει αντικειμενική αλήθεια που υφίσταται πέρα από την ανθρώπινη εμπειρία (McGuigan, 1997). Με άλλα λόγια, υπάρχει αντικειμενική πραγματικότητα που δεν περιορίζεται από την ανθρώπινη αντίληψη των πραγμάτων, αλλά λειτουργεί ανεξάρτητα από τις υποκειμενικές εμπειρίες του καθενός μας. Η γνώση, βέβαια, της αντικειμενικής πραγματικότητας από τον άνθρωπο περιορίζεται στην αναπαράστασή της, δηλαδή στη γνώση που μπορούμε να αποκτήσουμε μέσα από τις αισθητηριακές, αντιληπτικές και γνωστικές μας λειτουργίες. Όμως, η αναπαραστατική φύση της γνώσης δε συνεπάγεται ότι δεν υπάρχει αντικειμενική πραγματικότητα. Υπάρχει ανεξάρτητα από το αν

μπορούμε ή όχι να την κατακτήσουμε. Στόχος του ερευνητή που ακολουθεί αυτή την επιστημολογική θεώρηση είναι να συλλέξει δεδομένα κάνοντας χρήση αυστηρών μεθόδων έρευνας. Η χρήση αυστηρών ερευνητικών μεθόδων διασφαλίζει ότι και άλλοι ερευνητές είναι σε θέση να συγκεντρώσουν τα ίδια δεδομένα αν ακολουθήσουν την ίδια μέθοδο έρευνας. Οι ερμηνείες των δεδομένων μπορούν και πρέπει να ποικίλλουν, αλλά τα δεδομένα που συλλέγονται από διαφορετικούς ερευνητές οφείλουν να είναι όμοια.

Μια άλλη φιλοσοφική θεώρηση ως προς τη φύση της αλήθειας είναι η προσέγγιση της κοινωνικής κατασκευής (Gergen, 1985, 1994), που θέτει σε αμφισβήτηση την ύπαρξη αντικειμενικής πραγματικότητας. Θεωρεί ότι η πραγματικότητα είναι κοινωνικά κατασκευασμένη και το αποτέλεσμα διαρκών διαπραγματεύσεων μεταξύ των ατόμων που αλληλεπιδρούν. Ακόμη και αν υπάρχει αντικειμενική πραγματικότητα, οι άνθρωποι δεν μπορούν παρά μόνο κατά προσέγγιση να γνωρίσουν την αληθινή της φύση. Αυτή η προσέγγιση υποστηρίζει την πολλαπλή φύση της αλήθειας και δίνει έμφαση στην κατασκευή του νοήματος από το υποκείμενο (Gergen, 1994). Θεωρείται ότι τις περισσότερες φορές η αλληλεπίδραση μεταξύ των ανθρώπων οδηγεί σε 'πραγματικότητες' μέσα από διαδικασίες διαπραγμάτευσης και κατασκευής που είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με μια δεδομένη κουλτούρα (Wetherell & Still, 1998). Στο πλαίσιο αυτής της θεώρησης, ο ερευνητής μέσα από τη μελέτη και ανάλυση των υποκειμενικών κρίσεων διατυπώνει θεωρίες με στόχο την ερμηνεία των φαινομένων.

Η πρώτη προσέγγιση, επειδή υποστηρίζει την ύπαρξη αντικειμενικής πραγματικότητας, δίνει σημασία στην *ακριβή μέτρηση* και στη δυνατότητα *αναπαραγωγής των αποτελεσμάτων* της έρευνας και από άλλους ερευνητές (Morgan, 1998). Εφόσον υποστηρίζεται η ύπαρξη αντικειμενικής πραγματικότητας, τότε είναι σημαντικό και άλλοι ερευνητές να είναι σε θέση να αναπαράγουν τα ευρήματα της έρευνας. Αυτή η προσέγγιση ονομάζεται "νομοθετική" καθώς τελικός στόχος είναι η διατύπωση νόμων αιτίου-αποτελέσματος που εξηγούν την ανθρώπινη συμπεριφορά (McGuigan, 1997). Στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης, οι ποσοτικές μέθοδοι είναι εκείνες που κυρίως χρησιμοποιούνται. Οφείλει, βέβαια, κανείς να επισημάνει ότι γίνεται χρήση, μάλλον περιορισμένη, και των ποιοτικών μεθόδων. Η υπάρχουσα χρήση των ποιοτικών μεθόδων, όσον αφορά την κοινωνική ψυχολογία, έγκειται κυρίως στη συλλογή υλικού με στόχο την κατασκευή κλιμάκων για τη μέτρηση των μεταβλητών μιας έρευνας.

Για παράδειγμα, αν θέλουμε να μελετήσουμε το φαινόμενο της αρνητικής προκατάληψης απέναντι σε κάποιες κοινωνικές ομάδες πρέπει να δια-

τυπώσουμε τις ερευνητικές υποθέσεις βάσει προηγούμενων θεωριών και ανασκόπησης της σχετικής βιβλιογραφίας (βλ. Brown, 1995). Στη συνέχεια μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε κάποια ποιοτική μέθοδο έρευνας, όπως ημι-δομημένες συνεντεύξεις, με στόχο τη συλλογή υλικού που θα μας βοηθήσει στη μέτρηση των μεταβλητών της έρευνας. Το ερευνητικό υλικό που θα συλλέξουμε μέσω των συνεντεύξεων θα το επεξεργαστούμε με τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου και τα δεδομένα που θα προκύψουν μπορούμε να τα χρησιμοποιήσουμε στην κατασκευή ενός ερωτηματολογίου για τη μέτρηση των μεταβλητών της έρευνας. Η διαδικασία που μόλις περιγράφηκε δε στοχεύει στη διατύπωση ερευνητικών υποθέσεων, στις οποίες έχει ήδη καταλήξει ο ερευνητής βάσει προηγούμενων θεωριών και ανασκόπησης της σχετικής βιβλιογραφίας. Η χρήση της ποιοτικής μεθόδου διευκολύνει τη μέτρηση των μεταβλητών, ώστε να μελετηθούν οι μεταξύ τους σχέσεις, όπως αυτές έχουν οριστεί από τις ερευνητικές υποθέσεις.

Η δεύτερη προσέγγιση, επειδή ακριβώς απορρίπτει την ύπαρξη αντικειμενικής αλήθειας, δε χρησιμοποιεί την ποσοτική μέθοδο, η οποία επιτρέπει τον έλεγχο του βαθμού συμφωνίας μεταξύ μετρήσεων σε διαφορετικούς χρόνους ή από διαφορετικούς ερευνητές. Υιοθετώντας τη βασική παραδοχή της πολλαπλής φύσης της αλήθειας χρησιμοποιεί αποκλειστικά τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας με στόχο τη διερεύνηση των ποικίλων αντιλήψεων του κόσμου. Στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης γίνεται χρήση ποιοτικών μεθόδων έρευνας που χρησιμοποιούνται και από τη νομοθετική προσέγγιση (π.χ., η συνέντευξη). Όμως, έχουν αναπτυχθεί και ποιοτικές μέθοδοι που χρησιμοποιούνται αποκλειστικά από ερευνητές αυτής της επιστημολογικής θεώρησης, όπως η συμμετοχική παρατήρηση και η ανάλυση λόγου.

Η συμμετοχική παρατήρηση αποτελεί μια κλασική μορφή έρευνας στην προσέγγιση της κοινωνικής κατασκευής, αν και δε χρησιμοποιείται συχνά από τους κοινωνικούς ψυχολόγους (Sapsford, 1998). Στη συμμετοχική παρατήρηση ο ερευνητής γίνεται μέλος της κοινωνικής ομάδας που θέλει να μελετήσει, είτε δηλώνοντας είτε αποκρύπτοντας την ιδιότητα του ερευνητή. Παρατηρεί και κρατά εκτενείς σημειώσεις σχετικά με το τι συμβαίνει μέσα στην ομάδα. Καταγράφει τα λεγόμενα και τις πράξεις των διάφορων μελών ώστε να ερμηνεύσει το σύστημα των αλληλεπιδράσεων χρησιμοποιώντας τόσο την οπτική γωνία των συμμετεχόντων όσο και τη δική του ως μέλους της ομάδας. Ο κύριος στόχος αυτού του είδους έρευνας είναι η εξέταση του τρόπου με τον οποίο τα ίδια τα άτομα κατανοούν την πραγματικότητα, όπως και το πώς κατασκευάζεται η πραγματικότητα μέσα από την κοινωνική αλληλεπίδραση, αλληλεξάρτηση, και διαπραγμάτευση.

Η ανάλυση λόγου είναι μια ποιοτική μέθοδος που αφορά την εξέταση και σε βάθος μελέτη του γραπτού και προφορικού λόγου. Ο ερευνητής αναλύει τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τη γλώσσα στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν αλλά και να κατασκευάσουν την πραγματικότητα. Σύμφωνα με τη μέθοδο της ανάλυσης λόγου, όταν οι άνθρωποι μιλούν ή γράφουν πρέπει να προσεγγίζονται ως 'πράττοντες', και η φύση των πράξεών τους μπορεί να αποκαλυφθεί μέσα από την επιμελή μελέτη του λόγου τους (Κωνσταντινίδου, 2003. Potter, 1996).

Συνοψίζοντας, η νομοθετική προσέγγιση βασίζεται κυρίως στις ποσοτικές μεθόδους, ενώ κάνει περιορισμένη χρήση των ποιοτικών μεθόδων. Η προσέγγιση της κοινωνικής κατασκευής χαρακτηρίζεται από την αποκλειστική χρήση ποιοτικών μεθόδων. Το ερώτημα που προκύπτει σε αυτό το σημείο είναι αν η φύση και οι βασικές παραδοχές των δύο αυτών επιστημολογικών προσεγγίσεων στο χώρο της ψυχολογίας επιβάλλουν τη χρήση διαφορετικών μεθόδων έρευνας ή μπορεί να υπάρξει συνδυασμένη χρήση μεθόδων.

Συνδυαστική χρήση των ποσοτικών και των ποιοτικών μεθόδων έρευνας

Το παρόν άρθρο υποστηρίζει ότι η αποκλειστική χρήση των ποιοτικών ή των ποσοτικών μεθόδων έρευνας στο πλαίσιο της νομοθετικής προσέγγισης και της προσέγγισης της κοινωνικής κατασκευής δεν πηγάει αναγκαστικά από τις βασικές φιλοσοφικές παραδοχές που χαρακτηρίζουν την κάθε προσέγγιση. Η νομοθετική προσέγγιση δίνει σημασία στην αναπαραγωγή των ευρημάτων από διάφορους ερευνητές σε διαφορετικούς χρόνους και πλαίσια. Για το λόγο αυτό χρησιμοποιεί κυρίως τις ποσοτικές μεθόδους που δίνουν τη δυνατότητα αναπαραγωγής των ευρημάτων και ελέγχου της αξιοπιστίας και εγκυρότητάς τους. Η προσέγγιση της κοινωνικής κατασκευής υποστηρίζει την πολλαπλή φύση της αλήθειας και προτείνει ότι οι κοινωνικές σχέσεις έχουν ιδιαίτερη σημασία στην κατασκευή της πραγματικότητας. Επειδή, λοιπόν, αυτή η προσέγγιση δε στοχεύει στην ανακάλυψη μιας αντικειμενικής πραγματικότητας, δε χρησιμοποιεί τις ποσοτικές μεθόδους ως εργαλεία ελέγχου της αξιοπιστίας και εγκυρότητας των ευρημάτων. Ωστόσο, υπάρχουν κριτήρια ποιότητας και για τις ποιοτικές έρευνες (βλ. Χασάνδρα & Γούδας στον τόμο αυτό). Οφείλει, λοιπόν, κανείς να επισημάνει ότι τόσο οι ποσοτικές όσο και οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας μπορούν να φανούν χρήσιμες στην προσπάθεια των ερευνητών να κατανοήσουν τα ψυχολογικά φαινόμενα, ανεξαρτήτως από τις επιστημολογικές τους θεωρήσεις σχετικά με

τη φύση της αλήθειας, στο βαθμό που διασφαλίζουν ορισμένα βασικά κριτήρια ποιότητας.

Η διαμάχη μεταξύ των ποσοτικών και των ποιοτικών μεθόδων αφορά, όπως είπαμε, τις διαφορετικές επιστημολογικές προσεγγίσεις σχετικά με το στόχο της ψυχολογικής έρευνας. Δεν αφορά την αποκλειστική χρήση της ποιοτικής ή της ποσοτικής μεθόδου. Η αποκλειστική χρήση της ποιοτικής ή της ποσοτικής μεθόδου δεν πρέπει να συνδέεται με τις διαφορετικές παραδοχές για το στόχο της ψυχολογίας ως επιστήμης. Οι παραδοχές αυτές δεν αποκλείουν τη χρήση της μίας ή της άλλης ερευνητικής μεθόδου. Η επιλογή των ποιοτικών ή των ποσοτικών μεθόδων πρέπει να κατευθύνεται από τις ανάγκες του ερευνητικού ερωτήματος, και η 'σε συνδυασμό' χρήση τους να λαμβάνει χώρα όταν δίνει τη δυνατότητα στον ερευνητή να μελετήσει περισσότερο διεξοδικά ένα φαινόμενο.

Εφόσον εξ ορισμού οι δύο διαφορετικές επιστημολογικές προσεγγίσεις δε συνδέονται με την αποκλειστική χρήση της ποσοτικής ή της ποιοτικής μεθόδου έρευνας, τότε είναι φανερό ότι η επιλογή της θα είναι συνάρτηση του ερευνητικού ερωτήματος και τα αποτελέσματά της βάσιμα εφόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις ποιότητας της ερευνητικής μεθόδου, δηλαδή της αξιοπιστίας της. Σε αυτό το σημείο είναι χρήσιμο να εξετάσουμε ένα κριτήριο αξιολόγησης της έρευνας που αφορά την εγκυρότητά της, δηλαδή τη γενίκευση όσον αφορά τον πληθυσμό στον οποίο μια έρευνα στοχεύει. Η γενίκευση των αποτελεσμάτων μιας έρευνας αφορά τρεις κυρίως πληθυσμούς: (α) τον πληθυσμό όλων των πιθανών ερευνητών (βλ. αξιοπιστία της έρευνας), (β) τον πληθυσμό όλων των πιθανών πλαίσίων στα οποία μπορεί να διεξαχθεί η έρευνα (δηλαδή, επαναληψιμότητα σε νέα πλαίσια), και (γ) τον πληθυσμό όλων των πιθανών συμμετεχόντων. Η νομοθετική προσέγγιση, επειδή ακριβώς δίνει βαρύτητα στην αναζήτηση της αντικειμενικής πραγματικότητας, ασχολείται και με τα τρία είδη γενίκευσης. Η προσέγγιση της κοινωνικής κατασκευής δεν ασχολείται με καμία από τις προαναφερθείσες μορφές γενίκευσης, βάσει του ότι δε στοχεύει στην αναζήτηση της αντικειμενικής πραγματικότητας, αλλά της κοινωνικής κατασκευής της.

Θεωρούμε ότι η προσέγγιση της κοινωνικής κατασκευής οφείλει να ασχοληθεί με το θέμα της γενικευσιμότητας των αποτελεσμάτων της έρευνας και ήδη υπάρχει σχετική συζήτηση για την αξιοπιστία (βλ. Χασάνδρα & Γούδας στον τόμο αυτό). Τι γίνεται, όμως, με τη γενικευσιμότητα ως προς τον πληθυσμό όλων των πιθανών συμμετεχόντων; Η γενικευσιμότητα αυτή μπορεί να μελετηθεί με βάση κατά πόσο τα μέλη ενός κοινωνικού πεδίου, όπως αυτό ορίζεται από τον ερευνητή, κατασκευάζουν με τον ίδιο τρόπο την πραγ-

ματικότητα μέσα από τη μεταξύ τους αλληλεπίδραση. Εφόσον η πραγματικότητα κατασκευάζεται μέσω της κοινωνικής διαπραγμάτευσης, τότε αναμένει κανείς, ως ελάχιστο κριτήριο, τα μέλη του κοινωνικού πεδίου που ερευνάται να μοιράζονται σε ένα μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό εμπειρίες, πεποιθήσεις, και κοινωνικές πρακτικές. Άρα μπορεί να υπάρχει γενίκευση έστω και υπό όρους. Ένα τέτοιο ερώτημα μπορεί να απαντηθεί πιο διεξοδικά με τη χρήση των ποσοτικών παρά των ποιοτικών μεθόδων έρευνας. Ωστόσο, το ερώτημα πρέπει να απασχολεί και τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας και, ενδεχομένως, να οδηγήσει σε συνδυαστική χρήση των μεθόδων.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε ένα ερευνητικό ερώτημα στο οποίο φαίνεται η χρησιμότητα του να συνδυάζει κανείς την ποιοτική και την ποσοτική μέθοδο. Αν θέλουμε να μελετήσουμε τα στοιχεία που διαφοροποιούν ένα σύνολο ατόμων από μια ομάδα, δηλαδή την ταυτότητα μιας ομάδας, μπορούμε να μελετήσουμε τις βασικές παραδοχές που υιοθετεί η ομάδα στην προσπάθειά της να είναι αποτελεσματική στις συναλλαγές της με το περιβάλλον. Όσον αφορά την μελέτη οργανισμών, όπως επιχειρήσεις, κοινωφελείς ή κυβερνητικούς οργανισμούς, οι βασικές αυτές παραδοχές αποτελούν την έννοια της οργανωτικής κουλτούρας (Schein, 1992). Η μελέτη της οργανωτικής κουλτούρας αποτελεί ένα χώρο έντονης διαμάχης σχετικά με το κατά πόσο οι ποσοτικές μέθοδοι έρευνας είναι σε θέση να προσφέρουν στην κατανόηση του φαινομένου (Smircich, 1983). Η έννοια της οργανωτικής κουλτούρας αρχικά μελετήθηκε με την αποκλειστική χρήση ποιοτικών μεθόδων καθώς δόθηκε έμφαση στη μελέτη των οργανισμών ως συστημάτων κοινωνικών σχέσεων, όπου η πραγματικότητα κατασκευάζεται μέσα από την αλληλεπίδραση και διαπραγμάτευση των συμμετεχόντων στο σύστημα.

Επειδή οι βασικές παραδοχές της ομάδας θεωρούνται ότι λειτουργούν σε ασυνείδητο επίπεδο, η πιο κατάλληλη μέθοδος για τη μελέτη τους είναι η ποιοτική μέθοδος. Μέσα από την αλληλεπίδραση με τα μέλη του οργανισμού, τη συμμετοχική παρατήρηση, και την κλινική έρευνα ο ερευνητής μπορεί να μελετήσει τις βασικές παραδοχές για την ύπαρξη και λειτουργία της ομάδας. Το αποτέλεσμα αυτής της μελέτης είναι η περιγραφή ενός συνόλου βασικών παραδοχών που χαρακτηρίζονται από εσωτερική συνέπεια. Ακόμη, είναι πιθανό να περιγραφεί ένα σύστημα από βασικές παραδοχές και υποσύνολα αυτών, τα οποία έρχονται ακόμη και σε αντίθεση μεταξύ τους.

Ένα, όμως, σημαντικό ερώτημα που έπεται είναι κατά πόσο οι βασικές παραδοχές που προέκυψαν με τη χρήση της ποιοτικής μεθόδου (και τα πιθανά υποσύνολα αυτών) λειτουργούν και χαρακτηρίζουν όλον τον οργανισμό ή κάποια τμήματα αυτού. Τίθεται, με άλλα λόγια, το θέμα της γενικευσι-

μότητας των παραδοχών. Το θέμα αυτό πρέπει να ερευνηθεί εμπειρικά. Η ποσοτική μέθοδος είναι η πιο κατάλληλη για τη μελέτη της γενικευσιμότητας των ευρημάτων, επειδή μας δίνει τη δυνατότητα να προχωρήσουμε παραγωγικά, με βάση υποθέσεις που στηρίζονται στα ευρήματα της ποιοτικής έρευνας, και να συλλέξουμε δεδομένα από μεγάλο κομμάτι των μελών του οργανισμού. Έτσι, μπορούμε να προβούμε σε συγκρίσεις μεταξύ των παραδοχών που υιοθετούν τα διαφορετικά τμήματα του ίδιου οργανισμού ή διαφορετικοί οργανισμοί μεταξύ τους.

Ένα παράδειγμα έρευνας στο οποίο γίνεται συνδυαστική χρήση της ποιοτικής και ποσοτικής μεθόδου αποτελεί η εργασία των Hofstede, Neuijen, Ohayn, και Sanders (1990). Η έρευνα είχε ως στόχο τη μελέτη της οργανωτικής κουλτούρας δέκα διαφορετικών οργανισμών στην Ολλανδία και τη Δανία. Αρχικά οι συγγραφείς διεξήγαγαν ένα μεγάλο αριθμό συνεντεύξεων σε μέλη των οργανισμών αυτών (180 συνεντεύξεις), ώστε να συλλέξουν δεδομένα αναφορικά με τις διαστάσεις της οργανωτικής κουλτούρας που χαρακτηρίζουν τους συγκεκριμένους οργανισμούς. Χρησιμοποίησαν, λοιπόν, την ποιοτική μέθοδο για να δώσουν τη δυνατότητα στον εργαζόμενο να περιγράψει με το δικό του τρόπο την κουλτούρα του χώρου στον οποίο εργάζεται, σε αντίθεση με τη χρήση ενός ήδη δομημένου ερωτηματολογίου που μπορεί να μην κάλυπτε τις ιδιομορφίες του κάθε οργανισμού. Στη συνέχεια χρησιμοποίησαν τα δεδομένα των συνεντεύξεων για να φτιάξουν ένα ερωτηματολόγιο, που στόχευε στη μέτρηση των διαστάσεων της οργανωτικής κουλτούρας, όπως αυτές προέκυψαν από τις συνεντεύξεις. Με τη χρήση του ερωτηματολογίου συγκέντρωσαν δεδομένα από ένα μεγάλο δείγμα εργαζομένων, που έδωσαν τη δυνατότητα στους ερευνητές να προβούν στον έλεγχο συγκεκριμένων υποθέσεων έρευνας.

Άρα, οι διαφορετικές επιστημολογικές προσεγγίσεις για το στόχο της ψυχολογίας ως επιστήμης συνδέονται με την προτίμηση της ποσοτικής ή της ποιοτικής μεθόδου έρευνας. Όμως θα ήταν λάθος να συνδέσουμε τις επιστημολογικές προσεγγίσεις με την αποκλειστική χρήση της μίας ή της άλλης μεθόδου, διότι οι βασικές παραδοχές που αποτελούν τον πυρήνα της κάθε επιστημολογικής θεώρησης δε δικαιολογούν τον αποκλεισμό καμίας ερευνητικής μεθόδου. Οι ανάγκες του ερευνητικού ερωτήματος είναι εκείνες που πρέπει να κατευθύνουν τις επιλογές του ερευνητή αναφορικά με τη μέθοδο έρευνας.

Ποιοτική μέθοδος, διατύπωση υποθέσεων, και ερμηνεία ευρύτερων κοινωνικών φαινομένων

Ένα δεύτερο σημείο που αξίζει να υποστηριχθεί αναφορικά με την επιλογή των μεθόδων έρευνας είναι η πιο εκτεταμένη χρήση των ποιοτικών μεθόδων στο πλαίσιο της νομοθετικής προσέγγισης. Οι ποιοτικές μέθοδοι μπορούν να αποκτήσουν έναν περισσότερο σημαντικό ρόλο στο πλαίσιο αυτής της θεώρησης αν χρησιμοποιηθούν για τη διατύπωση ερευνητικών υποθέσεων. Σε άλλα επιστημονικά πεδία οι ερευνητικές υποθέσεις δεν αντλούνται μόνο από τις ήδη υπάρχουσες θεωρίες ή από ευρήματα προηγούμενων ερευνών που έρχονται σε αντίθεση μεταξύ τους. Βάση για τη διατύπωση νέων υποθέσεων για έρευνα αποτελεί η μακροχρόνια παρατήρηση και προσπάθεια περιγραφής και ταξινόμησης των δεδομένων της παρατήρησης.

Στην ψυχολογία οι ερευνητές οδηγήθηκαν κατά τα πρώτα στάδια της εξέλιξης της επιστήμης τους στη μελέτη των ψυχολογικών φαινομένων μέσα στο εργαστήριο. Αυτή η πορεία εξηγείται από το γεγονός ότι οι ψυχολόγοι επιδίωκαν να οριοθετήσουν την ψυχολογία σύμφωνα με το μοντέλο των θετικών επιστημών και όχι των ανθρωπιστικών. Η επιλογή, όμως, αυτή στέρησε ορισμένες φορές από την ψυχολογία τη δυνατότητα να μελετήσει τα διάφορα φαινόμενα μέσα από τη 'φυσική τους ιστορία', όπως δηλαδή εξελίσσονται στο 'φυσικό τους χώρο'. Αυτό το κενό κάλυπτε και καλύπτει η χρήση των ποιοτικών μεθόδων. Πιο συγκεκριμένα, η μελέτη ποιοτικών δεδομένων σχετικά με διάφορες ερευνητικές ερωτήσεις μπορεί να διευκολύνει τη διατύπωση νέων υποθέσεων έρευνας και να οδηγήσει σε νέες θεωρητικές προσεγγίσεις. Γι' αυτό και σήμερα επεκτείνεται η χρήση των ποιοτικών μεθόδων σε περιοχές που παραδοσιακά δεν τις χρησιμοποιούσαν.

Προτείνουμε ότι η χρήση της ποιοτικής μεθόδου με στόχο τη διατύπωση ερευνητικών υποθέσεων μπορεί να πραγματοποιηθεί με δύο διαφορετικούς τρόπους. Πρώτον, να αξιοποιηθούν τα ευρήματα ερευνών που διεξάγονται σύμφωνα με την προσέγγιση της κοινωνικής κατασκευής ώστε να διατυπώσουμε νέες ερευνητικές υποθέσεις και θεωρίες. Τα δεδομένα, λοιπόν, που προκύπτουν μέσα από την ποιοτική μέθοδο, όπως αυτή εφαρμόζεται στο πλαίσιο της προσέγγισης της κοινωνικής κατασκευής, μπορούν να χρησιμοποιηθούν στη διατύπωση υποθέσεων σε συνάρτηση με πιο παραδοσιακούς τρόπους (για παράδειγμα, ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας). Δεύτερον, η ποιοτική μέθοδος, ανεξάρτητα από επιστημολογικές προσεγγίσεις, να αποτελέσει το εργαλείο για τη συλλογή δεδομένων γύρω από ένα φαινόμενο, όπως αυτό εξελίσσεται στο 'φυσικό του χώρο'. Μέσα από την παρατή-

ρηση, για παράδειγμα, ένας ερευνητής είναι σε θέση να συγκεντρώσει πλούσιο υλικό, που ενδεχομένως θα οδηγήσει στη διατύπωση ερωτημάτων. Βεβαίως, υπάρχουν πολλά είδη μεθοδολογίας στην ποιοτική έρευνα και η επιλογή του κατάλληλου είδους αποτελεί βασικό μέλημα του ερευνητή.

Ας δούμε τώρα παραδείγματα σχετικά με τη χρήση της ποιοτικής μεθόδου στη διερεύνηση ψυχολογικών φαινομένων, όπως αυτά εξελίσσονται στο 'φυσικό τους χώρο'.

Παράδειγμα 1. Η μελέτη της συνεργασίας και του ανταγωνισμού μεταξύ των μελών μιας ομάδας μπορεί να γίνει με την παρατήρηση της αλληλεπίδρασης των μελών διάφορων ομάδων είτε στο πλαίσιο της εργασίας είτε της εκπαίδευσης. Τα δεδομένα που θα αντλήσουμε από την παρατήρηση των φυσικών αυτών ομάδων μπορούν να υποβληθούν σε ποιοτική ανάλυση και να περιγραφούν. Στη συνέχεια, νέες ερευνητικές υποθέσεις θα διατυπωθούν με στόχο τον έλεγχο σχέσεων αιτίου-αποτελέσματος ώστε να ελεγχθούν οι σχέσεις που διατυπώθηκαν από την παρατήρηση ή τις συσχετίσεις των μεταβλητών.

Παράδειγμα 2. Οι ποιοτικές μέθοδοι μας δίνουν και τη δυνατότητα να ερμηνεύσουμε συλλογικά φαινόμενα ευρείας κλίμακας, όπως, λόγου χάρη, η εξέγερση κάποιων κοινωνικών ομάδων ενάντια στο κράτος και την αστυνομία (Jost & Kruglanski, 2002). Κοινωνικά φαινόμενα αυτής της μορφής είναι δύσκολο να ερμηνευθούν στο πλαίσιο της νομοθετικής προσέγγισης. Οι ποιοτικές μέθοδοι, κάνοντας χρήση ιστορικών και ιδεολογικών δεδομένων, όπως και της κοινωνιο-ψυχολογικής γνώσης, είναι σε καλύτερη θέση να ερμηνεύσουν τη συλλογική δράση και συμπεριφορά στο 'φυσικό της χώρο'.

Ο Reicher (1984), για παράδειγμα, μελέτησε την εξέγερση των κατοίκων μιας περιοχής στην Αγγλική πόλη Bristol ενάντια στην τοπική αστυνομία. Χρησιμοποίησε ποιοτικές μεθόδους για να συλλέξει το υλικό που τον βοήθησε στην ερμηνεία των γεγονότων. Σε αντίθεση με τη θεωρία της απώλειας της ατομικότητας του Zimbardo (1969), που εξηγεί τις ακραίες συμπεριφορές ενός πλήθους ως αποτέλεσμα της ανωνυμίας και του μειωμένου αισθήματος ευθύνης, το υλικό που συγκέντρωσε ο Reicher έδειξε ότι τα άτομα που συμμετείχαν στην εξέγερση δεν προσπάθησαν να κρύψουν την ταυτότητά τους. Ο Reicher χρησιμοποίησε τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας των Tajfel και Turner (1986) για να εξηγήσει τη συμπεριφορά του πλήθους. Προτείνει ότι δεν είναι η ανωνυμία που οδήγησε στην εξέγερση, αλλά η αίσθηση του 'ανήκειν' σε μια κοινωνική ομάδα (κάτοικοι της συγκεκριμένης περιοχής) και η σημασία του να προασπίσει κανείς την 'τιμή' της ομάδας του.

Οι ποιοτικές μέθοδοι, λοιπόν, μπορούν να φανούν ιδιαίτερα χρήσιμες στο πλαίσιο της νομοθετικής προσέγγισης για τη διατύπωση ερευνητικών υποθέσεων μέσω της παρατήρησης και ερμηνείας των ψυχολογικών φαινομένων στο 'φυσικό τους χώρο'. Επιπλέον, οι ποιοτικές μέθοδοι είναι κατάλληλες για την εξέταση και ερμηνεία κοινωνικών γεγονότων ευρείας κλίμακας, γεγονός που δίνει τη δυνατότητα στην κοινωνική ψυχολογία να συμμετέχει στη δημόσια συζήτηση για διάφορα κοινωνικά θέματα με μεγαλύτερη ευχέρεια.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Υπάρχουν, λοιπόν, κάποια θέματα για τα οποία ένας ερευνητής πρέπει να επιλέξει αν θα ενστερνιστεί τη μια ή την άλλη θέση (βασικές φιλοσοφικές παραδοχές για το στόχο της επιστήμης), ενώ σε άλλα δεν απαιτείται να κάνει κάτι ανάλογο (χρήση των ποιοτικών ή των ποσοτικών μεθόδων έρευνας). Η απάντηση στο ερώτημα αν είναι δυνατή η 'σε συνδυασμό' χρήση των ποιοτικών και των ποσοτικών μεθόδων είναι καταφατική. Η επιλογή της μιας ή της άλλης μεθόδου πρέπει να καθορίζεται από τις ανάγκες του ερευνητικού ερωτήματος και να γίνεται συνδυαστική χρήση τους όταν αυτή διευκολύνει τη μελέτη ενός ψυχολογικού φαινομένου. Επιπλέον, προτείνεται η χρήση της ποιοτικής μεθόδου στο πλαίσιο της νομοθετικής προσέγγισης για τη διαμόρφωση των ερευνητικών υποθέσεων. Τέλος, οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας δίνουν τη δυνατότητα στην Κοινωνική Ψυχολογία να μελετά κοινωνικά φαινόμενα ευρείας κλίμακας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Brown, R. (1995). *Prejudice: Its social psychology*. Oxford, UK: Blackwell.
- Cooper, N., & Stevenson, C. (1998). 'New science' and psychology. *The Psychologist*, 11, 484-485.
- Gergen, K. J. (1985). The social constructionist movement in modern psychology. *American Psychologist*, 40, 266-275.
- Gergen, K. J. (1994). *Realities and relationships: Soundings in social construction*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gergen, K. J. (2002). Beyond the empiricist/constructionist divide in social psychology. *Personality and Social Psychology Review*, 6, 188-191.
- Hofstede, G., Neuijen, B., Ohayv, D. D., & Sanders, G. (1990). Measuring organizational cultures: A qualitative and quantitative study across twenty cases. *Administrative Science Quarterly*, 35, 286-316.
- Jost, J. T., & Kruglanski, A. W. (2002). The estrangement of social constructionism and exper-

- imental social psychology: History of the rift and prospects for reconciliation. *Personality and Social Psychology Review*, 6, 168-187.
- Κωνσταντινίδου, Ε. (2003). Διαβάζοντας τα σχολικά βιβλία ιστορίας ως κείμενα όπου κατασκευάζονται αντικείμενα και υποκείμενα μάθησης. Στο Α. Ευκλείδη, Μ. Τζουριάδου, & Α. Λεονταρή (Επιμ. Έκδ.), *Επιστημονική Επετηρίδα της Ψυχολογικής Εταιρείας Βορείου Ελλάδος: Τόμος 1. Ψυχολογία και εκπαίδευση* (σ. 259-271). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- McGuigan, F. J. (1997). *Experimental psychology: Methods of research*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Morgan, M. (1998). Qualitative research: Science or pseudo-science? *The Psychologist*, 11, 481-483.
- Morgan, M. (1998). Postscript. *The Psychologist*, 11, 488.
- Potter, J. (1996). Attitudes, social representations and discursive psychology. In M. Wetherell (Ed.), *Identities, groups, and social issues* (pp. 119-173). London: Sage.
- Potter, J. (2002) Experimenting with reconciliation: A comment on Jost and Kruglanski. *Personality and Social Psychology Review*, 6, 192-193.
- Pratto, F. (2002). Integrating experimental and social constructivist social psychology: Some of us are already doing it. *Personality and Social Psychology Review*, 6, 194-198.
- Reicher, S. (1984). St. Pauls' riot: An explanation of the limits of crowd action in terms of a social identity model. *European Journal of Social Psychology*, 14, 1-21.
- Sapsford, R. (1998). Evidence. In R. Sapsford, A. Still, M. Wetherell, D. Miell, & R. Stevens (Eds.), *Theory and social psychology* (pp. 143-157). London: Sage.
- Schaller, M. (2002). Any theory can be useful theory, even if it gets on our nerves. *Personality and Social Psychology Review*, 6, 199-203.
- Schein, E. (1992). *Organizational culture and leadership*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Sherrard, C. (1998). Social dimensions of research. *The Psychologist*, 11, 486-487.
- Smircich, L. (1983). Concepts of culture and organizational analysis. *Administrative Science Quarterly*, 28, 339-58.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (pp. 7-24). Chicago: Nelson-Hall.
- Wetherell, M., & Still, A. (1998). Realism and relativism. In R. Sapsford, A. Still, M. Wetherell, D. Miell, & R. Stevens (Eds.), *Theory and social psychology* (pp. 99-114). London: Sage.
- Zimbardo, P. G. (1969). The human choice: Individuation, reason, and order versus deindividuation, impulse, and chaos. *Nebraska Symposium on Motivation*, 17, 237-307.

QUALITATIVE AND QUANTITATIVE RESEARCH METHODS: IS THEIR 'COMBINED' USE POSSIBLE?

Athena Xenikou

Aristotle University of Thessaloniki, Greece

Abstract: The discussion in psychology about the use of quantitative and qualitative methods has grown into a debate. This debate reflects different epistemological assumptions concerning the aim of science. According to empiricism, the aim of scientific research is the search for objective reality and the laws that govern it (nomothetic approach). On the other hand, social constructionism suggests that reality is constructed through human interaction, and therefore, there is no point in searching for objective reality. These distinct philosophical assumptions about the aim of science are associated with the use of different research methods. The present paper proposes that the selection of the appropriate research method should be based on the nature of the research question, and that an empiricist or social constructionist approach is not necessarily related to the exclusive usage of quantitative or qualitative method. Finally, qualitative methods can be used more extensively by the nomothetic approach, especially in the formulation of research hypotheses.

Key words: Nomothetic approach, Research methods, Social constructionism.

Address: Athena Xenikou, School of Psychology, Aristotle University of Thessaloniki, 541 24 Thessaloniki, Greece. Tel.: ++30-2310-997373, Fax: ++30-2310-997384, E-mail: axenikou@psy.auth.gr